

TÜRK MİTOLOJİSİ İLE İLGİLİ BİR TABİR; TAPDUK

Kemal YÜCE*

Tapduk kelimesi, gerek dil ve edebiyat gerekse efsane sahasına ait gelişi güzel bir terim olmayıp, bu konularda önemli bir kültür motifinin adıdır. Bu yönüyle tapduk kelimesi, Türk edebiyatı ve mitolojisinin açıklama ihtiyacı taşıyan terimlerinden biridir. Türk mitolojinin temel taşı denilebilecek anahtar kelimeleri tespit etmek ve bunlar etrafında sistemleştirme çalışmaları yapmak lazımdır. İşte "tapduk" terimi, burada, bu açıdan ele alınacaktır.

Tapduk kelimesinin edebiyat tarihimiz içindeki kullanımlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Tapduk, Yunus Emre'nin pirinin adıdır. Tapduk adını, Yunus Emre'nin mürşidi ve bir şahıs olarak kabul edersek, onun hayatı hakkında hiç bir bilgi bulamayız. Yunus Emre gibi önemli bir şahsiyetin piri sayılan Tapduk Emre üzerinde şimdiye kadar bir araştırma yapılmaması, büyük ölçüde belge eksikliğinden ve bir parça da konuyu ele alış tarzından kaynaklanmaktadır. Kendisine birçok mezar izafe edilmesine rağmen, Tapduk Emre'nin yaşayan bir kişi olup olmadığı hala esrarını korumaktadır. Bu gerçek bir ad değil, mahlas, hatta daha ileri giderek diyebiliriz ki bir kültürdür. Buna bir inanış sistemi de diyebiliriz. Tapduk kültürünün en güzel ve yüksek seviyede işlenişini Yunus Emre'de buluyoruz. Tapduk sadece bir isim veya sıfat değil, bir anlayışın ve bir geleneğin anahtar kelimesidir. Bu anahtarla biz, bir taraftan Yunus Emre'yi irşat eden fikirlerin kapısını aralıyor, diğer taraftan da onda eski Türk mitolojisine ait bilgiler bulabiliyoruz. Böylece "tapduk" bir düşünce sisteminin içine girebildiği gibi, başka bir şahıs üzerinde de tecelli edebiliyor. Nitekim Yunus Emre ile ilgili menkıbede Tapduk adlı kişinin Hacı Bektaş-ı Veli olduğu belirtilmektedir. Fuat Köprülü de Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı meşhur eserinde bu kelimenin açıklamasını Bektaşî vilayetnamesi ile izaha çalışıyor. Buna göre, Tapduk bir isim değil, mahlastır. Bu, Hacı Bektaş-ı Veli'ye müridi sayılan Yunus Emre tarafından verilmiş bir unvandır. Öğrencinin mürşide ad vermesi alışılmış bir hadise değildir. Burada "tapduk" pir veya irşad eden manasındadır:

"Bektaşî ananesine göre Hacı Bektaş-ı Veli Rum diyarına geldiği zaman, orada Seyyid Mahmud Hayrani, Celaleddin-i Rumi, Hacı İbrahim Sultan gibi bir takım mutasavvıflar Hacı Bektaş'ın davetine icap ettikleri halde, Emre adlı velayet sahibi şeyh, bu davete icabet etmemişti. Hacı Bektaş, Sarı İsmail ismindeki dervişini gönderip, Yunus Emre'yi yanına çağırttı ve gelmemesindeki hikmeti sordu. Yunus Emre perde arkasında çıkan bir elin kendisine nasip verdiğini ve hazır bulunduğu erenler bezminde Hacı Bektaş adlı kimseyi hiç görmediğini söyledi. Hacı Bektaş ise, o elin bir işareti olup olmadığını sorunca, "Ayasında yeşil bir ben gördüm" cevabını alır. O vakit Hacı Bektaş-ı Veli avucunu uzattı ve elindeki yeşil beni gösterdi. Yunus Emre, kendisine el veren mürşit karşısında bulunduğunu hemen anladı ve üç kere hayretle "Taptuk padişahım" dedi. Ve ismi o zamandan sonra Taptuk Emre oldu. (1). Bu rivayet Alinin Künhu'l Ahbar'ı dahil başka kaynaklarda da geçmektedir. (c. V s. 56).

Tapduk, tapmak kelimesinden türemiştir. Ayrıca ilahi türü dini şiirlere, nefes, durak denildiği gibi, özellikle Gülşeni tarikatında tapuğ da denilmektedir. Yine aynı kaynaklı bir kelime olarak Kazak ve Kırgızlardaki "tapzuğ"lar, büyük bir ihtimalle dini giriş ayinlerinde söylendiğini sandığımız manzum bilmecelerdir. Tapduk kelimesinin neden böyle esnek ve fikir hayatımızın birçok alanında karşımıza çıktığını anlamak için, dil ve efsane dünyamıza bakmak gerekmektedir.

2. Türkçede Tapmak ve bulmak şeklinde geçen bu eş anlamlı kelimeler, eski Türk inanışı ile yakından ilgilidir. Tapmak'da bu kutsiyet olduğu halde, bulmak'ın böyle bir üst anlamı yoktur. 15. yüzyılda Âşık Paşa manzum Garip-namesinde;

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Marti Üniversitesi.

"Kan ola can ü ten gevher kopa

Kul ola cümle cihan ana tapa" demektedir(2).

Dilci Gerard Clauson, "tapmak-bulmak" kelimelerini sadece dil açısından ele alıp, çeşitli Türk lehçelerinde bazen kaybolup bazen de ortaya çıkışına ve bazı Türk boylarındaki kullanılış biçimine dikkati çekmiştir(3). Türkçede bulmak manasında hem bulmak hem de tapmak kullanılmaktadır. En eski metinlerden olan Tonyukuk abidesi ve fal kitabı İrk Bitik'de bu manada bulmak kelimesi geçmektedir. Tapmak hizmet etmek manasındadır. Clauson, "Hizmet etmek manasında tapmanın bütün Türk lehçelerinde bulunması dikkate değer" diyor. Uygurca bulmak manasında hem bulmak hem de tapmak kelimeleri mevcuttur. Bu araştırmacı, tapmak kelimesini kullanmada Kıpçakların Oğuzlarla değil de, diğer Türklerle, Kazak ve Kırgızlarla uyuşmuş olmasını garip karşılamaktadır. Oysa en eski Türkçede bulmak manasına hem bulmak hem de tapmak kelimesi kullanılmaktaydı. Doğu, Kuzey Doğu, Kuzey Batı lehçelerinde bulmak kelimesi bilinmiyor. Bunun yerine tapmak kullanılmaktadır. Oysa Güney ve Güney Batı lehçelerinde, Anadolu Türkçesinde tapmak kelimesinin yanı sıra bulmak kelimesi de mevcuttur. Mesela Turkische Turfan-Texte'de (I, 111) ed, tavar tileser, buldung, taptıng. Mal mülk diliyorsan buldun. Hakaniye lehçesinde de Kaşgari bu iki fiil arasında mana ayrımı yapmaz: (II-2) "Kul Tenrige tapdı Ol nenni tapdı, Ol yarmak buldı" demektedir. Tapduk, bazen bulmak manasına kullanıldığı halde, "bulmak" kelimesinden apayrı, daha zengin ve üst anlamlara çekilmiştir. Tarama sözlüğünde "tapmak: inkiyat etmek, ta'bi olmak, boyun eymek, ta'zim etmek, perestiş etmek, mutavassıt etmek" şeklinde açıklanmaktadır. (TDK, V) Bu manada Enveri'nin Dusturnamesinde:

"Yağı olan yeri viran ettik

Her ki tapmadıysa giryan ettik"

Ve yine,

"Tana battı göre ol kişi

Otuz ere taptı altı bin kişi " şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi bu eş anlamlı "bulmak" ve "tapmak" kelimelerinden "bulmak", fizik bir alt anlam taşıdığı halde, "tapmak" kelimesi, inanç sistemiyle ilgili üst anlamdadır. İnançla ilgili kelimeler, genellikle eş anlamlı olarak kullanılırlar. Abdulkadir İnan bir araştırmasında özellikle kutsal kelimelerin eş anlamlı olduklarını söylemekte ve buna bağlı olarak da kurt ve böri kelimelerini örnek göstermektedir(*4). Kutsal kelimeler, hayatta gelişigüzel kullanılamazlar, gerektiğinde eş veya zıt anlamlılarıyla birlikte kullanılırlar. Birçok Türk lehçesinde, "bulmak" kelimesi "tapduk" ile yan yana kullanılmıştır. Tapduk ancak bir inanış olduğu zaman ve özel durumlarda kullanılabilir. Bu kültün, inanışın yaygın olduğu Türk ülkelerinde Tapmak kelimesi kullanılmıştır.

Ziya Gökalp "Eski Türkler mefkureyi gökten inen bir altın ışık suretinde tasavvur ederlerdi. " demektedir (5). Bu semavi nurun ruhlarla izdivacından ilahi kutsiyete malik, yeni bir cemiyet vücuda gelirdi. Tapduk kelimesinin ışık kelimesi ile birleşerek yeni mana ve düşünce ufukları içerisine girmesi "emre"ler döneminden "aşıklar" dönemine geçişte görülmektedir. "Işık" emre" ve Âşık" kelimeleri isimleri hem belirli zümrelerin hem de halk edebiyatında bir şiir geleneğinin adıdır. Tabduk'un büyük bir mutasavvıfın müridine ad olması, bazen de "tapuğ" adıyla ilahiler söylenmesi yanında, bu kelimenin İslamiyet'ten önce de var olduğunu hesaba katarak, Türk mitolojisi ile ilişkisini araştırmak gerekmektedir.

Görüldüğü gibi bazı terimler, eski Türk mitolojisinin izahında anahtar durumundadır. Mitolojik unsurları, sadece Yunan mitolojisine dayanarak, oradaki terimleri dikkate alarak hareket etmek doğru değildir. Mitolojide milletlere has orijinal unsurları tespit etmek daha zordur. Bu orijinal unsurlar, kültürler arasındaki ortak unsurlardan daha enteresan ve önemlidir.

Ehliman Ahundov'un Azerbaycan Folkloru Antologiyası adlı eserinde Taptug isimli bir nağıl anlatılmaktadır (6). Nağıl'a masal denilip denilemeyeceği tartışmasını bir yana bırakarak, "tapduk" nağılını, masaldan ziyade mitolojik bir hikâye kabul ediyoruz. Bu hikâyenin kahramanı olan Tapduk, eski Türk mitolojisine has özellikler taşımaktadır. Bozkurt, Oğuz Kağanın çadırına böyle bir kutsal ışıkla inmişti. Uygurlar, kağanlarını ağaç üzerine inen kutsal ışık içinde bulmuşlardı. Kırgızların han kızı, ırmak içine düşen kutsal ışığa parmağını soktuğu için hamile kalmıştı. Bütün bu Türk destanlarında olduğu gibi, Tapduk da kutsal ışıkla yer yüzüne iner.

Tapduk'un Türk mitolojisindeki önemi bu kadarla da kalmamaktadır. Araştırmacılar, Türk mitolojisini, 1. Tanrıların ruhları ve kainatı yaratması dönemi, 2. Bunların yer yüzüne inip insanlarla olan münasebetleri dönemi ve 3. Sembolik veya alegorik izahlar dönemi şeklinde ele almışlardır. Bu son dönem, daha çok edebi yaratmalar dönemidir. Türk mitolojisinde ilk dönemle ilgili malzeme ve bilgileri Bahaeddin Ögel teferruatıyla izah etmiştir (7). İkinci özelliği ise, Hocam Fikret Türkmen özellikle gök yüzü alegorileri ile ilgili olanlarının halk hikâyelerindeki edebi işlenişini ele almıştır (8). Birincisi, daha çok kainatın ve dünyanın yaratılışı dönemidir. İkincisi ilahların, bir takım insani hasletlerle anlatılmasıdır. Üçüncü dönem ise, mitolojinin edebiyata yansması diyebileceğimiz bir takım sembolik hikâyeler dönemidir. Bu ikinci merhalenin Türk mitolojisindeki yerine hiç değinilmemiştir. Halbuki bilhassa Yunan mitolojisinde, bu ~~ara~~ merhaleye açık olarak rastlıyoruz. Bu ara bir merhalede "tanrılar" ve "tabiat kuvvetleri", kişiler şeklinde tasavvur edilmekte, hatta insani kisveler taşımaktadır. Araştırmacılar, Türk mitolojisindeki bu noktayı ya oluşum eksikliğine ya da metinlerin kaybolmasına bağlıyorlardı. Halbuki "tapduk nağılı" bize gösteriyor ki Türk mitolojisinde de tabiat kuvvetleri kişileştirilebiliyor ve yarı insani, yarı ilahi vasıflara sahip olarak karşımıza çıkabiliyorlar. Tapduk nağılındaki Tufan Bey (Fırtınalar tanrısı), Gün hanım (Güneş), Şemsi Hanım Gün hanımın kızı (Güneşin ışınları), Zulmat padişahı (karanlıklar dünyasının beyi), Bağ-ı İrem cennet veya aydınlıklar dünyası, Türk mitolojisinin söz konusu devresine aittir. Ay Bey, Nured-Dünya, Kaf dağı, Kamer Hanım gibi yer ve şahıs isimleri, bu hikâyenin Türk ve İslam mitolojisinin karşı karşıya kaldıkları dönemde teşekkül ettiğini göstermektedir. Bu hikâyede gökteki ilahlar yer yüzüne inmiş, yer yüzündeki insanlar da zaman zaman gök yüzüne çıkmışlardır. Gökyüzünde tabiat kuvvetleri birbiriyle evlendikleri gibi, yer yüzünden de gelin almışlardır. Hikâyede aşk kıskançlıkları geçmektedir. Bu yüzden Gün hanım kızını öldürmek istiyor. Yine Yine Gün hanımın kızı da annesinin sevgilisini kıskanıyor. Türk mitolojisindeki "haber ağacı" Şemsi hanımın emrindedir. Bu ağaç yardımıyla dünyada cereyan eden her olaya vakıf oluyor. Hikâyenin sonunda "Şemsi hanımı Nureddünyaya, cavan olmuş, goca sevgilileri birbirine Gün Hanımı Tufan deve ve Gemer Hanımı Tapdığa verdiler. Tapdığ gedib Süleyman taciri ve Minagerden hanımı da getirdi. Tapdığ hem ışıklı dünyanın, hem de Zülmat dünyasının padşahı oldu(9).

Bu azeri nağlında, Yunan mitolojisinde, tanrı veya yarı tanrı diye vasıflandırılan kahramanlara dev denilmektedir. Farsça dev kelimesinin etimoloji sözlüklerindeki "divin" yani "tanrı" kelimeleri ile ilişkili oldukları iddiaları dikkate alınırsa burada masallardaki dev anlamından ayrı bir anlam taşıdığı hemen anlaşılır. (9). Bu hikâyedeki devler, mesela "Tufan dev", fırtınayı ve tufanı temsil etmemektedir; ama fırtına ve tufanın bizzat kendisidir. Aynı şekilde, Kamer hanım ayı, Gün hanım ise Güneşi temsil etmektedir, diyemiyoruz. Bunlar bizzat o varlıkların kendileridir. Halbuki Fikret Türkmen'nin yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmasında bu terim artık sembolik bir anlam kazanmıştır. Bu alegorik benzetmeler, eski Türk mitolojisinin izleri olmaktadır. Ama asıl dikkatimizi çeken nokta, tabiat kuvvetlerinin kişileştirilmiş olmasıdır. Yunan mitolojisinde olan, fakat Türk mitolojisinde şimdiye kadar işaret edilmeyen bu ikinci dönem, tabiat kuvvetlerinin insan olarak karşımıza çıktıkları dönemdir. Yer-sublar ve diğer tabiat kuvvetlerinin kişileştirilerek anlatılması, mitolojinin daha sonraki devrelerinde meydana gelmektedir. Bu yüzden, bazı araştırmacılar, Odesa'ya, tam destan gözüyle bakmamaktadır. Tapduk nağlında yer alan tabiat kuvvetleri tıpkı insanlar gibi beşeri bir aşk yaşamakta Türk mitolojisinin bilinmeyen bir devresinin metinleri telakki edilmektedir. Sonuçta folklor metinleri dikkatle incelenmeye devam edilirse, Türk mitolojisini tamamlayan parçaları tek tek bulunabilir ve yerli yerine konabilir.

NOTLAR

1. Fuad Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 1966, Ankara, s. 221.
2. TDK Tarama Sözlüğü V
3. Gerard Clausen, Türkçe Sözlere Üzerinde Araştırmalar, Jean Deny Armağanı, s. 68-69.
4. Ziya Gökalp, Makaleler IX, Kültür Bakanlığı Yay, İstanbul, 1980, s. 13 vd.
5. Ehliman Ahundov, Çev. Semih Tezcan, Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978, ss206-234 vd.
6. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, TTK, Ankara 1972.
7. Fikret Türkmen, Türk Halk Hikâyelerinde Gökyüzü ile İlgili Allegoriler, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ankara 1974, s. 159-164.
8. Abdulkadir İnan; Makaleler ve İncelemeler, 1. cilt Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1991.
9. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, TTK, Ankara 1972.